

γίστην ἔλαβε σημασίαν ἐν τῇ Κωνικῇ καὶ Στωικῇ σχολῇ, ὅτι δῆλα δὴ ὁ ἄνθρωπος μόνον διὰ τοῦ περιορισμοῦ τῶν ἀναγκῶν καὶ τῆς ἀσκήσεως τῶν δυνάμεων αὐτοῦ καθίσταται κύριος ἐκυτοῦ, γίνεται δὲ τοῦναντίον δοῦλος, ἐὰν δουλεύῃ ταῖς σωματικαῖς ἡδοναῖς καὶ ἀπολαύσεσιν. Ἀπαιτεῖ ὅπως ὁ νοῦς ἀδιατάρακτος διατελῶν ὑπὸ σωματικῶν ἡδονῶν καὶ ἐπιθυμιῶν ἀφουσιῶται μετὰ πλήρους ἐλευθερίας εἰς τὴν ἐρευνᾶν τῆς ἀληθείας. Ἐπειδὴ δὲ οὐδεμίαν ἀπονέμει σημασίαν τοῖς ἐκτὸς ἡμῶν ἀγαθοῖς, τὴν δ' εὐδαιμονίαν ἀποκλειστικῶς μετὰ τῆς διανοητικῆς καταστάσεως τοῦ ἀνθρώπου συνδεδεμένην ὑπολαμβάνει, διὰ τοῦτο ἐπιτακτικωτέρην αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην ν' ἀποδείξῃ ἀληθευούσας τὰς ἀρχὰς ταύτας καθιστὰς ἐκυτὸν ἀνεξάρτητον ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἄλλα ἐλατήρια, μεγάλην ἰσχύον ἐν τῇ μετὰ ταῦτα ἠθικῇ λαβόντα, εἰσὶ πάντη ξένα τοῦ Σωκράτους. Πρὸς τὰς σωματικὰς ἀπολαύσεις οὐ μόνον δὲν διάκειται ἀσκητικῶς, ἀλλὰ καὶ καθόλου ἤττον αὐστηρῶς ἢ ὅσον ἢ ἀνεμένονεν. Αὐτὸς μὲν δὲν ἔχει ἀνάγκην τῆς σωματικῆς ἡδονῆς, δὲν ἀποφεύγει ὅμως αὐτήν. Ἡ ἐγκράτεια τοῦ Σωκράτους ἐγκείται κυρίως ἐν τούτῳ, ὅτι ἐν μέσῳ τῶν ἡδονῶν εὐρισκόμενος μένει κύριος ἐκυτοῦ διατηρῶν ἀθόλωτον τὴν διαύγειαν τοῦ νοῦ αὐτοῦ. Ἰσχυρότατος ἐμφανίζεται ὁ χαρακτηρ οὗτος τῆς Σωκρατικῆς ἐγκρατείας ἐν ταῖς περὶ ἀφροδισίων ἐκφράσεσιν αὐτοῦ. Διότι, εἰ καὶ ἡ διαγωγὴ αὐτοῦ ἦτο λίαν παραδειγματικὴ ὡς πρὸς τὰς σωματικὰς ἡδονὰς, κατ' ἀρχὴν ὅμως δὲν ἀποκρούει τὴν ἐκτὸς τοῦ συζυγικοῦ βίου ἀνάγκην τῆς γενετησίου ἡρμῆς, ἀπαιτεῖ δὲ μόνον νὰ μὴ ὑπερβίβῃ αὐτὴ τὴ μέτρον τῆς σωματικῆς ἀνάγκης καὶ παρέχῃ ἐμπόδιον πρὸς ὑψηλοτέρους σκοπούς. Ἡ πρυτανεύουσα ἔννοια τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ ἐστὶν ἡ ψυχικὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθερία μᾶλλον ἢ ἡ ἠθικὴ ἀγνότης.

6) Φιλία.

Φιλίας ἀξία.—Θεμελίωσις.—Ἀληθὴς φιλία.—Ἀληθὴς ἔρωσ.—Γάμος.

Πάντων χρημάτων κράτιστόν ἐστι φίλος σαφὴς καὶ ἀγαθός. Ὁ Σωκράτης φέγει τοὺς πάσῃ σπουδῇ καταγινόμενους, ἐκ οἰκίας καὶ ἀγροῦς καὶ ἀνδράποδα καὶ βοσκίματα καὶ σκεῖη κτῶνται, ἀμελοῦν-

της δὲ τοῦ μεγίστου ἀγαθοῦ, τῆς κτήσεως φίλων. Ἀτοπώτατον δ' εὐρίσκει προσέτι καὶ ὅτι περὶ μὲν τῶν δούλων πᾶσαν ἐνδείκνυνται προθυμίαν καὶ εἰς δαπάνας ὑποβάλλονται καὶ τὸν θάνατον αὐτῶν ζημίαν νομίζουσι, τῶν δὲ φίλων ὀλιγοροῦσι, καίτοι οὐδὲν οὔτε ἵππος οὔτε ζεῦγος, οὔτε ἀνδράποδον οὔτε ἄλλο τι κτῆμα ὑπάρχει οὕτω χρήσιμον ὡς ἀγαθὸς καὶ χρηστὸς φίλος· διότι ὁ ἀγαθὸς φίλος πρόθυμος ἐμφανίζεται πρὸς πᾶσαν τοῦ φίλου χρείαν, καὶ, ἂν λάβῃ ἀνάγκην καὶ εὐεργετήσῃ τινά, συνεπικουρεῖ, ἂν δὲ φόβος τις ταραττῇ αὐτόν, συμβοηθεῖ τὰ μὲν συναναλίσκων, τὰ δὲ συμπράττων, ἂν μὲν εὐτυχῇ, εὐφραίνει, ἂν δὲ δυστυχῇ, ἐπκνηροῖ. Καὶ ὅσας ὑπηρεσίας ἐκάστη προσφέρουσιν αἱ χεῖρες καὶ ὅσα προορῶσιν οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ προκρούουσιν τὰ ὄτα καὶ οἱ πόδες διανύτουσι, τούτων οὐδενὸς ὑπολείπεται κατὰ τὰς εὐεργεσίας ὁ φίλος. Παλλάκις δὲ ὅσα τις δὲν ἔπραξεν ὑπὲρ ἑαυτοῦ ἢ δὲν εἶδεν ἢ δὲν ἤκουσεν ἢ δὲν διήνυσε, ταῦτα ὁ φίλος πρὸ τοῦ φίλου ἐξήρχεσε. Παράδοξον δ' ὅπως εὐρίσκει ὁ Σωκράτης ἕτι ἔνιοι τὰ μὲν δένδρα τοῦ καρποῦ ἕνεκα θεραπεύουσι, τοῦ δὲ πικρορωτάτου κτήματος, ὃ καλεῖται φίλος, ἀργῶς καὶ ἀνειμένως οἱ πλεῖστοι ἐπιμέλονται.

Ἐκ τούτων γίνεται δῆλον ὅτι τὴν φιλίαν ὁ Σωκράτης θεμελιῶν ἐπὶ τῆς χρησιμότητος καὶ τῆς ὠφελείας. Πρέπει νὰ ἔχωμεν φίλους, διότι ὑπάρχουσιν ὠφέλιμοι. Δὲν περιορίζεται ὅμως εἰς τὸν λόγον τῆς ὠφελείας, ἀλλ' ἔχει βαθύτερον λόγον καὶ σημασίαν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ Σωκράτους ἡ φιλία, διὰ τοῦτο καὶ ἐν πάσαις ταῖς Σωκρατικαῖς σχολαῖς μετ' ἐξαιρετικῆς ἀγάπης ἐκαλλιεργεῖτο καὶ συνεζήτεῖτο. Ὅπου γνῶσις καὶ ἠθικὴ συμπίπτουσιν, ὁ ἐπιστημονικὸς δεσμὸς τῶν προσώπων τυγχάνει ἀδιανόητος ἄνευ περιεκτικωτέρας βίου κοινωνίας. Αἱ δὲ προσωπικαὶ αὗται σχέσεις καθίστανται τῷ φιλοσόφῳ τύσῳ μᾶλλον ἀπαραίτητοι, ὅσῳ ζωηρότερον αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην τῆς ἀπὸ κοινοῦ ἐρεῦνης, τῆς ἀμοιβαίας τῶν δοξασιῶν ἀνταλλαγῆς. Ὡς ἐν τῷ Πυθαγορείῳ καὶ ἐν ἄλλοις ὁμοίοις συλλόγοις, οὕτω καὶ ἐν τῇ Σωκρατικῇ σχολῇ συνδέονται οἱ μαθηταὶ πρὸς τε τὸν διδάσκαλον καὶ πρὸς ἀλλήλους διὰ τῆς ταυτίσεως τῶν ἠθικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν συμφερόντων πολλῶ στενώτερον ἢ ὅσον θὰ ἐγένετο διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς μόνης ἐπικοινωνίας.

Καὶ δὲν δύναται τις νὰ εἴπῃ ποῖον τὸ ἡγούμενον καὶ ποῖον τὸ

ἐπόμενον, πότερον δήλα δὴ, ἢ πρὸς φιλίαν ἀνάγκη καθίστη τὸ φιλοσοφεῖν παρὰ τῷ Σωκράτει διηγετικῷ διάλογον, ἢ ἡ ἀνάγκη τῆς ἀπὸ κοινοῦ ἐρεύνης εἴλεκεν αὐτὸν πάντοτε πρὸς τοὺς δευτικῶς τοιαύτης ἐρεύνης; Ἐὐὶ ἰδιάζον τῷ Σωκράτει, ὑπερκαθίστησιν αὐτὸν φιλόσοφον ἐρωτικόν, οἷος περιγράφεται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, ἔγκειται μᾶλλον ἐν τούτῳ, ὅτι δὲν δύναται νὰ στερηθῆ ὅτε τῆς μετὰ τῶν ἄλλων κοινωνίας χάριν τῶν φιλοσοφικῶν αὐτοῦ ζήτησεων, ὅτε τῶν φιλοσοφικῶν ζήτησεων χάριν τῆς μετὰ τῶν ἄλλων ἀναστραφῆς. (1) Σωκράτης οὐκ ἀνεβαίνει θερμῶς ἀείψατε ἐξαιρῶν τὴν ἀξίαν τῆς φιλίας καὶ συζητῶν περὶ τῆς οὐσίας αὐτῆς. Ἀείψατε δὲ εἰς τὸ αὐτὸ κατακλήγει, ὅτι δήλα δὴ ἀληθῆς φιλία μόνον μεταξὺ ἐνκράτων ἀνθρώπων δύναται νὰ ὑπάρχῃ. Τιοῦτοις δ' ἐνκράτοις ἀνθρώποις ἡ φιλία ἐστὶν ὅλως φυσικὴ καὶ ἀναγκαστικὴ, ὅτι ἀληθεῖς φίλοι τὰ πάντα ὑπὲρ ἀλλήλων πράττουσιν, ὅτι ὁ μόνος τρόπος πρὸς αὐτῶν φίλων ἐστὶν ἀρετὴ καὶ ἐνεργὴς εὐνοία. Ἐὐὶ μέτρον τούτῳ μετρεῖ ὁ Σωκράτης καὶ τὰ καθεστῶτα ἦθη. Ἐὐὶ πρὸς παῖδας καὶ ἀνδρας ἐρωτα κρίνει ὁ Σωκράτης κατὰ τὰ ἠθικὰ αὐτοῦ ἀξιόματα καὶ κατακρίνει σφίδρα τὰς κοινούσας πλάνας ἀπειτεῖ δὲ τοιοῦτον ἄγνισμὸν καὶ ἀόχρσιν αὐτοῦ, ὥστε ὁ παθολογικὸς ἔρωσ ἐξυψοῦται εἰς ἠθικὴν φιλίαν.

Ἀληθῆς ἔρωσ ὑπάρχει, λέγει, μόνον ἐκεῖ, ὅπου ὁ ἐρώων ζῆτεῖ τὴν ὠφέλειαν τοῦ ἐρωμένου ἀνεῦ ἰδιυτελείας, ὡχι δὲ ὅπου ἐπιδιώκει τις καθορῶς ἰδιυτελεῖς σκοπούς ἢ μεταχειρίζεται τρόπους, δι' ὧν ἀμφότερα τὰ μέρη καθίστασιν ἑαυτὰ μισητὰ πρὸς ἀλλήλια. Μόνον ἐκεῖ δύναται τις νὰ εὐρη καὶ πίστιν καὶ σταθερότητα. Ἡ δὲ σκῆψις καὶ πρόφρασις, ὅτι ὁ ἐρώμενος ἐξαγοράζει πρὸς τελείωσιν αὐτοῦ τὴν ἐπικουρίαν τοῦ ἐρώοντος χαριζόμενος αὐτῷ, ἐστὶ παντάπασιν ἀπορριπτέα· διότι ἀνηθικότης καὶ ἀνχισχυντία οὐδέποτε δύναται νὰ γένωνται παράγοντες πρὸς ἠθικοὺς σκοπούς. Ἐὐὶ τὰ λέγων ὁ Σωκράτης ὑφηγεῖτο νέαν ἀλήθειαν ἢ περιπεσοῦσαν εἰς λήθην ἀνεκάλει πάλιν εἰς τὴν μνήμην (1).

Ἐὐτερον εἶδος φιλίας ἐστὶν ὁ γαμικὸς δεσμὸς, ὁ συνδέων ἀνδρα καὶ γυναῖκα πρὸς οἰκιακὴν εὐημερίαν καὶ κυρίως πρὸς τεκνοποιεῖν καὶ τὴν ὡς οἷόν τε βελτίωσιν τοῦ γένους.

(1) Πλάτ. Συμπ. 178c κ. ἐρ. 180c κ. ἐρ. 916B κ. ἐρ.

Περὶ γυναικῶς καὶ συζυγικοῦ βίου. Τὴν γυναικείαν φύσιν ὁ Σωκράτης ὑπελάμβανεν ὁμοίαν τῆς τοῦ ἀνδρός, μόνον ὅτι βίωσις καὶ ἰσχύος δεῖται. "Ἄν δ' ἡ γυνὴ φαίνεται ὑποδεεστέρα τοῦ ἀνδρός, ἡ εὐθύνη πίπτει ἐπὶ τὸν ἄνδρα, ὅστις ἀμελεῖ τῆς μορφώσεως αὐτῆς. Ἡ γυνή, ὅταν τυγχάνῃ ἀγαθὴ κοινωνὸς οἴκου, παρέχει ἴσας πρὸς τὸν ἄνδρα ὑπηρεσίας ἐπὶ τὸ ἀγαθόν· διότι τὰ κτήματα ἔρχονται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς τὴν οἰκίαν διὰ τῶν πράξεων τοῦ ἀνδρός, δαπανῶνται δὲ τὰ πλεῖστα διὰ τῶν τελευμάτων τῆς γυναικῶς. Καὶ ὅταν μὲν γίνωνται ταῦτα καλῶς, ὁ οἶκος αὐξάνεται, ὅταν δὲ κακῶς ταῦτα ἐκτελῶνται, ὁ οἶκος ἐλκισσεται. Ἦν ὃ δὲ τοιαύτην καλὴν περὶ τῆς φύσεως τῆς γυναικῶς καὶ περὶ τῆς δυνάμεως αὐτῆς εἶχε γνώμην ὁ Σωκράτης καὶ μετὰ τῶν εὐφροεστάτων καὶ ἐξοχωτάτων γυναικῶν πρὸς μάθησιν συννεστρέφετο, ὅμως περὶ τοῦ συζυγικοῦ βίου διελέγετο οὕτως, ὥστε ἐδύνάτο τις ἐκ τῶν λόγων αὐτοῦ νὰ διακρίνῃ μᾶλλον τὸν σύζυγον τῆς Ξανθίππης ἢ τὸν φίλον τῆς Ἀσπασίας. Ὁμολογεῖ μὲν ὅτι γυνὴ ἀγαθὴ καθίσταται τῷ οἴκῳ οὐχ ἥττον τοῦ ἀνδρός ὠφέλιμος καὶ ψέγει τοὺς ἄνδρας, διότι δὲν φροντίζουν περὶ τῆς μορφώσεως τῶν ἐαυτῶν γυναικῶν, τὸν σκοπὸν δ' ὅμως τοῦ γάμου περιορίζει ὁ Σωκράτης εἰς τὴν τεκνοποιίαν μόνον, καὶ ἐν ταῖς τρόποις αὐτοῦ ὀλίγην δεικνύει κλίσιν πρὸς τὸν οἰκογενειακὸν βίον. Αὐτὸς τὰς ψυχικὰς αὐτοῦ ἀνάγκας θεραπεύει διὰ φιλικῆς μετ' ἀνδρῶν ἀναστροφῆς. Ταύτην δὲ τὴν ἀναστροφήν καὶ ὁμιλίαν ὑπολαμβάνει κατάλληλον πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ ὡς μορφωτοῦ ἀνθρώπων.

Ἄλλ' ὁ Σωκράτης παραδέχεται ὡς τὸ κύριον τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας ἕδραφος οὐχὶ τὴν οἰκογένειαν, ἀλλὰ τὴν πολιτείαν.

γ) Πολιτεία.

Ἄξια τῆς πολιτείας. — Νέα πολιτικὴ ἀρχὴ (ἀριστοκρατία τῆς διανοίας) — Τιμὴ πρὸς τὰς βιοποριστικὰς τέχνας.

Περὶ τῆς σημασίας τῆς πολιτείας καὶ τῶν πρὸς αὐτὴν καθ' ἑκόντων ἔχει ὁ Σωκράτης πολὺ ὑψηλὴν ἔννοιαν. Ὁ θέλων νὰ ζῇ μετὰ

τῶν ἀνθρώπων ὀφείλει, λέγει, νὰ ζῆ ἐν πολιτείᾳ εἴτε ὡς ἀρχῶν εἴτε ὡς ἀρχόμενος. Τοῦτου δ' ἕνεκα ἀπαιτεῖ πρὸς τοὺς νόμους οὕτως ἀπολυτον ὑπακοήν, ὥστε τὸ μὲν δίκαιον ἀνάγει εἰς τὸ νόμιμον, τὴν δὲ βασιλείαν διακρίνει ἀπὸ τῆς τυραννίδος καὶ τὴν ἀριστοκρατίαν ἀπὸ τῆς πλουτοκρατίας διὰ τοῦ γνωρίσματος τῆς νομιμότητος. Ἡ μὲν βασιλεία ἐστὶν ἀρχὴ ἐκόντων τε τῶν ἀνθρώπων καὶ κατὰ τοὺς νόμους τῶν πόλεων, ἡ δὲ τυραννὶς ἀρχὴ ἀκόντων τε καὶ μὴ κατὰ νόμους, ἀριστοκρατία ὑπάρχει, ἐνθα κί ἀρχαὶ ἐκλέγονται ἐκ τῶν τῶ νόμιμα ἐπιτελούντων, δημοκρατία δὲ ἕπου ἐκ πάντων (1).

Ὁ Σωκράτης ἀπαιτεῖ νὰ μετέχη τῶν δημοσίων πᾶς ἰκανὸς νὰ πράξη αὐτά, διότι ἡ εὐημερία τῶν προσώπων ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς εὐημερίας τοῦ ὅλου. Τῆς ἀρχῆς τούτης ἐπεβεβίωσε καὶ διὰ τῆς ζωῆς αὐτοῦ. Ἰξετέλει τὰ τοῦ πολίτου καθήκοντα μετ' αὐτοπραγματοσύνης καὶ ἀπέθανεν, ἵνα μὴ παραβῆ τοὺς νόμους. Καὶ τὴν φιλοσοφικὴν αὐτοῦ δρᾶσιν λογίζεται ὁ Σωκράτης ὡς καθήκοντος ἐκπλήρωσιν πρὸς τὴν πολιτείαν. Πρακτοῦμεν δ' αὐτὸν πάσης εὐκαιρίας ἐπιλαμβανόμενον, ἵνα τοὺς μὲν ἰκανοὺς ἀνδρας προτρέπη πρὸς πολιτικὴν δρᾶσιν, τοὺναντίον δὲ τοὺς ἀνικάνους ἀποτρέπη ἀπὸ τῶν πολιτικῶν, πρὸς δὲ τούτοις παρέχη ἀφορμὴν σκέψεως περὶ τῶν ἐκυτῶν καθήκοντων καὶ ὁδηγῆ πρὸς διοίκησιν τῶν ἐκυτῶν λειτουργημάτων. Τούτων τιμᾶ τὴν πολιτικὴν δρᾶσιν, ὥστε ἀναμύζει τὸ πρᾶσσάναι πόλεως πάντων ἔργων μέγιστον καὶ τὸ πολιτεύεσθαι τέχνην βασιλικήν. Εἰ καὶ αἱ δόξαι αὗται δεικνύουσιν ὅτι ὁ Σωκράτης παρεδέχετο περὶ τοῦ πολιτικοῦ βίου τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἀπεμακρόνετο ὅμως πολὺ τούτης κατ' ἄλλην τινὰ ἔπιψιν. Ἀφ' οὗ πᾶσα ἀληθὴς ἀρετὴ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς γνώσεως, πρέπει καὶ ἡ πολιτικὴ ἀρετὴ νὰ ἐξαρτᾶται ὁμοίως ἐκ τῆς γνώσεως καὶ τούτου μᾶλλον ἔσω ὑψηλότερον λαμβάνεται ἡ ἔννοια αὐτῆς. Ἀπαιτεῖ λοιπὸν ὁ Σωκράτης, ἵνα πᾶς ὁ θέλων νὰ γίνηται πρᾶσσάτης τῆς πόλεως προπαρασκευάζηται πρὸς τὴν ἀπιστολήν τούτην διὰ βελθείας ἐκυτοῦ ἐξετάσεως καὶ ἐπιστημονικῆς ἐργασίας· ἐπομένως ἐκεῖ μόνον ἀναγνωρίζει τὴν ἰκανότητα καὶ τὸ δικαίωμα πρὸς πολιτικὴν θέσιν, ἕπου γὰ συνῴηται αὗτοι πληροῦνται. Βασιλεὺς καὶ ἀρχόντες εἶναι οὐχὶ οἱ τὰ

(1) Ξενοφ. Ἀπομν. IV, 6, 12.

σκῆπτρα κρατοῦντες, οὐδὲ οἱ ὑπὸ τῶν τυχόντων ἐκλεχθέντες, οὐδὲ οἱ κλήρω λαχόντες, οὐδὲ οἱ διὰ βίας τὴν ἀρχὴν καταλαβόντες, οὐδὲ οἱ δι' ἀπάτης, ἀλλ' οἱ ἐπιστάμενοι ἀρχεῖν. Περὶ δὲ τῆς ἐξουσίας τοῦ πλήθους λέγει ὁ Σωκράτης ὅτι ἀδύνατόν ἐστιν ὅπως νὰ διατηρηθῇ πολιτικός, ὅστις τὸ δίκαιον καὶ τὴν δικαιοσύνην ἐπιδιώκει. "Ὅπου ὁ ὄχλος ἰσχύει, ἐκεῖ οὐδὲν ἄλλο ὑπολείπεται τῷ δίκαιῳ ἀνδρὶ ἢ νὰ ἀποσυρθῇ εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον. Διὰ τούτων ἐτέθη πολιτικὴ τις ἀρχή, δι' ἧς ὁ Σωκράτης οὐ μόνον πρὸς τὸ πολίτευμα τῶν Ἀθηναίων ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ τῆς Ἑλλάδος συμπάσης ἤρχετο εἰς ἀντιθέσιν. Ἀντὶ τῆς τῶν πάντων ἰσότητος ἢ τῆς προτιμῆσεως τῶν εὐγενῶν ἢ τῶν πλουσίων ἀπῆρτεῖτο νῦν ἀριστοκρατία τῆς δικαιοσύνης, ἀντὶ τῶν κυβερνούντων πολιτῶν τάξις ἀρχόντων ἐπιστημονικῶς μεμορφωμένων, ἀντὶ τῆς ἀρχῆς τῶν γενῶν καὶ τοῦ λαοῦ ἢ ἀρχῆ τῶν ἐπαϊόντων, τῶν εἰδημόνων, τῶν εἰδικῶν. Τὴν ἀρχὴν ταύτην ὕστερον ὁ Πλάτων κατὰ τὴν ἀκολουθίαν τῶν Σωκρατικῶν δοξασιῶν ἀναπτύξας προσεπάθησε νὰ πραγματούσῃ διὰ τῆς ἐκυτοῦ πολιτείας τῶν φιλοσόφων. Πρῶτοι οἱ Σοφισταὶ παρεῖχον πρὸς τὸ πολιτικὸν στάδιον ἐπιστημονικὴν προπαιδείαν καὶ ἐκήρυττον αὐτὴν ἀναγκαίαν. Τὴν οὐδὲν ταύτην βλέπομεν βαδίζοντα καὶ τὸν Σωκράτην, ἀλλ' ὅμως ὅ,τι αὐτὸς θέλει, τυγχάνει ὅπως διάφορον ἐκείνου, ὅπερ οἱ Σοφισταὶ ἤθελον. Πολιτικὸς σκοπὸς ἐνταῦθα δὲν τίθεται ἢ ἰσχύς ἐνός, ἀλλ' ἢ εὐδαιμονία τοῦ ὅλου, ὁ σκοπὸς τῆς διδασκαλίας δὲν ὑπάρχει ἐνταῦθα ἢ προσωπικὴ δεξιότης, ἀλλ' ἢ γνῶσις τῆς ἀληθείας, τὸ μορφωτικὸν ὄργανον δὲν θεωρεῖται ἢ ῥητορικὴ, ἀλλ' ἢ διαλεκτικὴ. Ὁ Σωκράτης ζητεῖ γνῶσιν, δι' ἧς ἡ πολιτεία διευθύνεται, οἱ Σοφισταὶ γνῶσιν, ἧς τῇ βοήθειᾳ καταλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ φιλόρχου καὶ φιλοδόξου ἡ πολιτεία.

Ἡ πολιτικὴ τοῦ Σωκράτους ἔχει, ὡς βλέπομεν, ἀριστοκρατικὴν στάσιν. Ἀλλὰ πρὸς τὴν ἀριστοκρατικὴν ταύτην τῆς πολιτικῆς τοῦ Σωκράτους στάσιν φαίνεται ἀντιφάσκουσα ἢ ἐλευθερία, δι' ἧς ὁ Σωκράτης αἴρεται ὑπεράνω τῶν κοινωνικῶν προσλήψεων τοῦ ἔθνους αὐτοῦ· διότι ἀντιτάσσει πρὸς τὴν κρατοῦσαν καταφρόνησιν τῶν βιοποριστικῶν τεχνῶν τὴν ἀρχὴν, ὅτι οὐδὲν ὠφέλιμον ἔργον, οἷονδ' ἦρατε καὶ ἂν ἦ τοῦτο, παρέχει ἕναιδος, μόνη ἢ ἀργία καὶ ὑκνηρία παρέχει.

ὄνειδος (1). Ἄλλ' ἢ τε ἀριστοκρατικὴ τῆς πολιτικῆς τοῦ Σωκράτους στάσις καὶ ἢ πρὸς τὰς τέχνας ἀπονεμομένη τιμὴ, αἵτινες φκίνονται πρὸς ἀλλήλας ἐν ἀντιφάσει εὐρισκόμεναι, πηγάζουσιν ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς.

Ὡς ἀπαιτεῖ ὁ Σωκράτης ἵνα ἡ ἰσχὺς ἐκάστου ἐν τῇ πολιτείᾳ μετρήται πρὸς τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ, οὕτως ἐκτιμᾷ καὶ πᾶσαν ἐργασίαν, ἐξ ἧς ἀγαθὸν τί προκύπτει. Ἡ ἐννοια τοῦ ἀγαθοῦ ἐστὶ καὶ ἐνταῦθα τὸ ὑψιστὸν μέτρον.

δ) Προχώρησις τοῦ Σωκράτους πέρα τῆς καθεστῶσης ἠθικῆς.

Μετὰ τοῦ πολιτικοῦ χαρακτήρος τῆς ἠθικῆς τῶν Ἑλλήνων συνεχεται ἡ κοινῶς παρὰ τοῖς Ἑλλησιν κρατούσα δόξα, ὅτι ἐναρέτου ἀνδρὸς καθήκον ἐστὶ τοὺς μὲν φίλους εὐεργετεῖν, τοὺς δὲ ἐχθροὺς κακοποιεῖν. (1) Ξενοφῶν τίθησι καὶ εἰς τὸ στόμα τοῦ Σωκράτους τὸ δόγμα τοῦτο, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πλάτωνος (Κριτ. 49A κ. ἐφ.) ἐξάγεται ὅτι ὁ Σωκράτης εἶχε πολλῶν καθαρωτέρην καὶ ὑψηλοτέρην γνώμην περὶ τῆς ἀρετῆς τοῦ πολίτου. (2) Σωκράτης ἐδίδασκεν ὅτι οὐδέποτε ὀρθῶς ἔχει οὔτε τὸ ἀδικεῖν οὔτε τὸ ἀνταδικεῖν, οὔτε τὸ κακῶς πάσχοντα ἀμύνεσθαι ἀντιδρώντα κακῶς· οὐδέποτε ἀρχὴ κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σωκράτους συγχωρεῖται τὸ κακῶς ποιεῖν, διότι κακῶς ποιεῖν καὶ ἀδικεῖν τὸ αὐτό· ἀδικεῖν δὲ οὐδέποτε ἐπιτρέπεται, οὐδὲ ἐκείνον, ὑφ' οὗ τις ἠδικήθη. Ἐπὶ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ τούτην ἐπεκύρωσεν ὁ Σωκράτης ἐν τῷ δεσμοτηρίῳ διότι ἀδικηθεὶς δὲν ἠθέλησε ν' ἀνταδικήσῃ ἀπειδιδράσκων, ὡς πράττειν οὐκ αὐτῶ οἱ φίλοι.

ε) Περὶ φύσεως Θεοῦ, ἀνθρώπου.

Εἰ καὶ μὴ διέτριβεν ὁ Σωκράτης περὶ φυσικῆς ἐρεῖνης, ἡμῶς ἢ

(1) Ξενοφ. Ἀπομν. I, 2, 36 κ. ἐφ. Ἐν δὲ II, 7, συμβουλεύει τὸν Ἀρίσταρχον νὰ διδάξῃ τὰς ἐν τῇ οἰκίᾳ γυναικὰς τὴν ἐπιουργίαν καὶ ἐν II, 8, ἄλλον τινὰ φίλον, τὸν Κούθηρον, νὰ λάβῃ θέσιν οἰκονόμου, ἀποκρούσων τὴν πρόφασιν ὅτι τοιαῦται ἐργασίαι δὲν ἀμύζουσιν ἐλευθέρῳ πολίτῃ.

φιλοσοφική διανόησις ἤγαγεν αὐτὸν εἰς τινὰ περὶ φύσεως θεωρίαν· ὅπως αὐτῷ ἰδιάζουσιν. Ὁ Σωκράτης ἐφράνει ὅτι πᾶσα τῆς φύσεως ἢ τάξις ὑπάρχει ἐπ' ὠφελίᾳ τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι ἐστὶ σκοπιμὸς καὶ ἀγαθὴ, ἤτοι τῷ ἀνθρώπῳ ὠφέλιμος. Ἀλλὰ τὸ σκοπιμὸν καὶ τὸ ἀγαθὸν ὑπάρχουσι τῆς φρονήσεως ἔργα· διότι, ὡς περὶ ὁ ἀνθρώπος ἀνευ γνώμης οὐδὲν ὠφέλιμον δύναται νὰ πράξῃ, οὕτω καὶ καθόλου ἀδύνατόν ἐστὶ νὰ ὑπάρχῃ ὠφέλιμον ἀνευ γνώμης. Ἡ περὶ φύσεως ἀρα θεωρία τοῦ Σωκράτους ἐστὶ τελολογική. Πάντα τὰ πράγματα σκοπὴν καὶ τέλος ἔχουσι τὴν τοῦ ἀνθρώπου ὠφέλειαν, ἔταξε δ' αὐτὰ οὕτω φρονήσις τις ὡς καλλιτέχνης. Τὴν τὸν κόσμον ποιήσασαν σοφίαν νοεῖ ὁ Σωκράτης προνοῦσαν οὐ μόνον περὶ τοῦ ὅλου ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν καθ' ἕκαστα καὶ μερικῶν, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται τὸ ὅλον.

Ἀποδείξεις δὲ τῆς θείας ὑπὲρ ἡμῶν προνοίας ἐπάγεται ὁ Σωκράτης ὅτι τὸ θεῖον προνοήσεν, ὥστε νὰ ἔχωμεν φῶς, ὕδωρ, πῦρ καὶ ἀέρα· δεικνύει ὅτι οὐ μόνον ὁ ἥλιος μετ' ἡμέραν φωτίζει, ἀλλὰ καὶ ἡ σελήνη καὶ οἱ ἀστέρες τὴν νύκτα, ὅτι οἱ ἀστέρες οὗτοι δεικνύουσιν ἡμῖν τὰς διαιρέσεις τοῦ χρόνου, ὅτι ἡ γῆ παράγει τροφὰς καὶ τᾶλλα πρὸς τὸ ζῆν ἐπιτήδεια, ὅτι διὰ τῆς ἀλλαγῆς τῶν ὥρῶν τοῦ ἔτους ἀποφεύγονται ὑπερβολικοὶ καύσωνες καὶ ὑπερβολικὰ ψύχη κλ. Ἰπομιμνήσκει τὰς ποικίλας ὠφελείας, ἃς παρέχουσιν ἡμῖν αἶγες καὶ βόες καὶ χοῖροι καὶ ἵπποι καὶ ἄλλα ζῷα, ἀποδεικνύει τὴν σοφίαν τοῦ καλλιτεχνήσαντος τὸν κόσμον ἐν τῇ σκοπίμῳ κατασκευῇ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, ἐν τῇ κατασκευῇ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, ἐν τῇ ὀρθοστασίᾳ τοῦ ἀνθρώπου, ἐν τῇ ἀνεκτιμήτῳ δεξιότητι τῆς ἀνθρωπίνης χειρός. Ἀπόδειξιν τῆς θείας προνοίας θεωρεῖ καὶ τὴν φυσικὴν ὁρμὴν τῶν ζώων πρὸς μετάδοσιν τοῦ γένους αὐτῶν, τὴν ἀγάπην τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα, τὴν ὁρμὴν τούτων πρὸς αὐτοσυντηρησίαν καὶ τὸν φόβον πρὸς τὸν θάνατον. Ὁ Σωκράτης δὲν παραλείπει νὰ ἐξάρῃ οὐδὲ τὰς διανοητικὰς τοῦ ἀνθρώπου ἀρετὰς τὴν μνήμην, τὸν νοῦν, τὴν γλῶσσαν, τὴν ὀρησκευτικὴν διάθεσιν.

Πιστεύει ὅτι ὡς περὶ τὸ τοῦ ἀνθρώπου σῶμα σύγκειται ἐκ μερῶν τοῦ παντός, οὕτω καὶ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς πρέπει νὰ κατάγῃται ἀπὸ τῆς ἐν τῷ παντὶ φρονήσεως. Θεωρεῖ ὅπως ἀκατάληπτον, πῶς ἢ θὰ ὑπῆρχε φυσικὴ πᾶσιν ἀνθρώποις ἢ περὶ θεοῦ πίστις, πῶς ἢ πίστις αὕτη ἐξ ἀμνημονεύτων χρόνων θὰ διετηρεῖτο, πῶς οὐ μόνον-

οί καθ' ἑκάστον ἄνθρωποι, μάλιστα κατὰ τὴν ὄρμιν κινήτων ἡλικίων, ἀλλὰ καὶ πόλεις καὶ ἔθνη ὡς ἐνέμενον ἐν τῇ πίστει ταύτῃ, ἂν μὴ ἦτο αὕτη ἀληθής. Τέλος ἐπικκλεῖται καὶ τὰς ἀπακλύψεις, ὧν οἱ ἄνθρωποι γίνονται μέτοχοι διὰ προφητειῶν καὶ σημείων. Αἱ πρακτικῆς αὐταὶ ἐγένοντο μετὰ ταῦτα σπουδαιόταται τῆ φιλοσοφίας.

Ὁ Σωκράτης διὰ μὲν τῶν ἠθικῶν κινήτων ζήτησεων ἐγένετο ἰδρυτὴς τῆς ἐπιστημονικῆς ἠθικῆς, διὰ δὲ τῆς τελολογικῆς ταύτης ἰδρυσε τὴν ἰδεώδη περὶ φύσεως θεωρίαν, ἣτις ἄρχει ἔκτοτε τῆς Ἑλληνικῆς περὶ τὴν φύσιν φιλοσοφίας καὶ παρὰ τὴν γνωριμὴν ἐκάστου κατὰχρησιν αὐτῆς ἀπεδείχθη μέχρι σήμερον γνωριμώτατη πρὸς ἐμπειρικὴν τῆς φύσεως ἐρευναν. Αὐτὸς μὲν ὁ Σωκράτης δὲν ἔχει συνείδησιν ὅτι θεραπεύει τὴν περὶ τὴν φύσιν ἐπιστήμην, ἢ περὶ τῆς σκοπίμου διατάξεως τοῦ κόσμου θεωρίαν κινήτων κινήτων ἔχει νὰ ἐμπεδώσῃ τὴν ἠθικὴν. Ἀλλὰ ταῦτα ἀκριβῶς τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Σωκράτης χωρὶς ν' ἀποσκοπῇ εἰς τελολογικὴν θεωρίαν τῆς φύσεως γίνεται ἰδρυτὴς τοιαύτης, ποιεῖ κατὰδὲ τὴν ἐνδοκίαν συνάφειαν τῆς περὶ φύσεως θεωρίας τοῦ Σωκράτους μετὰ τῆς ἀρχῆς τῆς κατὰ λόγον γνώσεως.

Μονοθεΐα. Τὴν κοσμοποιὸν φρόνησιν ἀναμάζει συνήθως ὁ Σωκράτης δημοτικῶς θεός, ὡς πολλὰ νοεῖ δὲ τοὺς θεοὺς τῆς διαμόδους ἠρησκείας. Ἀλλ' ἐκ τοῦ πλήθους τῶν θεῶν ἐξαιρεται παρ' αὐτῷ ἐμφαντικῶς ἡ ἐνότης τοῦ θεοῦ, ἣτις καὶ ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς ἠρησκείας δὲν ἔλειπεν. Ἐν τινι χωρίῳ ποιεῖται ὁ Σωκράτης ἀξιοπρακτικῆς τινος διάκρισιν τοῦ τὸν ὅλον κόσμον συντάττοντος καὶ συνεχόντος ἀπὸ τῶν ἄλλων θεῶν. Ἐνταῦθα ἔχομεν ἑνοσίμωμον μονοθεΐας καὶ πολυθεΐας, καθ' ἣν οἱ πολλοὶ θεοὶ ὑποβιβάζονται εἰς ὄργανα τοῦ ἐνός θεοῦ. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὴν ἐνότητά τοῦ ὑψίστου θεοῦ ἀνάγει τὸν Σωκράτην ἡ σκοπίμος ἀλληλουχία τοῦ κόσμου, διὰ τοῦτο φαντάζεται καὶ αὐτὸς τὸν θεὸν ὡσπερ ὁ Ἱπράκλειτος καὶ ὁ Ἀναξαγόρας ὡς τὸν νοῦν τοῦ κόσμου, ὡς ἔχοντα πρὸς τὸν κόσμον ταύτην σχέσιν, οἷον ἔχει ἡ τῶν ἀνθρώπων ψυχὴ πρὸς τὸ σῶμα αὐτῆς.

Ἰδιότητες τοῦ Θεοῦ. Μετὰ τῆς περὶ θεοῦ ἀντιλήψεως ταύτης στενώτατα συνέχονται τοῦ Σωκράτους καὶ καθαρὰ καὶ ὑψηλὰ ἔννοιαι περὶ τοῦ ἀοράτου, τοῦ παρούμενου, τῆς πανταχοῦ παρουσίας καὶ τῆς παντοδυναμίας τοῦ θεοῦ. Ὡσπερ δ' ἄλλο δὴ τοῦ ἀνθρώ-

που ἡ ψυχὴ παράγει ὁρατὰς ἐν τῷ σώματι ἐνεργείας χωρὶς αὐτὴ νὰ ὀραῖται, οὕτω καὶ ὁ θεὸς ἐν τῷ κόσμῳ. Ὡσπερ ἐκείνη κέκτῃται ἀπεριόριστον δεσποτείαν ἐπὶ τοῦ μικροῦ μέρους τοῦ κόσμου, ὅπερ ὑπάρχει μετ' αὐτῆς συνδεδεμένον ὡς σῶμα αὐτῆς, οὕτω καὶ ὁ νοῦς ἐπὶ τοῦ κόσμου σύμπαντος. Ὡς ἐκείνη ὑπάρχει παρούσα ἐν πᾶσι τοῖς τοῦ σώματος μέρεσιν, οὕτω καὶ ὁ θεὸς ὑπάρχει παρὼν ἐν τῷ ὅλῳ, καὶ ἔτε ἡ τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ παρὰ πάντα τὸν περιορισμὸν αὐτῆς δύναται νὰ φροντίζῃ συγχρόνως καὶ περὶ τῶν ἐνθάδε καὶ περὶ τῶν ἐν Σικελίᾳ καὶ περὶ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ, πῶς ἡ τοῦ θεοῦ φρόνησις δὲν ἔχει τὴν ἰσχνότητα, ὥστε συγχρόνως νὰ ὀραῖ πάντα καὶ πάντα ν' ἀκούῃ καὶ πανταχοῦ νὰ ὑπάρχῃ παρούσα καὶ συγχρόνως περὶ πάντων νὰ φροντίζῃ καὶ ἐπιμελεῖται :

Μ α ν τ ι κ ῆ. Μετὰ τῆς τελολογικῆς περὶ ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ ἀποδείξεως ὑπάρχει στενωτάτα συνημμένη καὶ ἡ περὶ προνοίας τοῦ θεοῦ ἀπόδειξις καὶ φαίνεται ἄριστα ἐρμηνευομένη ἐκ τῆς ἀναλογίας τῆς προνοίας, ἣν ἔχει ἡ ψυχὴ περὶ τοῦ σώματος αὐτῆς. Ἰδιαιτέραν δ' ἀποδείξιν τῆς θείας προνοίας ὑπὲρ τοῦ ἀνθρώπου θεωρεῖ ὁ Σωκράτης τὴν μαντικὴν. Ἐὰ σπουδαιότατα, ἅπερ ὁ ἀνθρώπος δὲν δύναται νὰ γινώσκῃ ἀφ' ἑαυτοῦ, μνησθῆναι αὐτῷ ὑπὸ τοῦ θεοῦ διὰ τῆς μαντικῆς. Τοῦτου δ' ἕνεκα τοσοῦτον διάστροφον ὑπάρχει, λέγει, τὸ καταφρονεῖν τῆς μαντικῆς ὅσον καὶ τὸ συμβουλευέσθαι αὐτῇ περὶ ὧν τις δύναται νὰ εὖρῃ διὰ τῆς ἰδίας διανοίας. Ἐκ τῆς πεποιθήσεως ταύτης ἀναγκάτως ἔπειτα πηγάζουσιν αἱ ἀπονεμητέαι πρὸς τοὺς θεοὺς τιμαὶ δι' εὐχῶν καὶ θυσιῶν καὶ ὑπακοῆς.

Ἦ π ρ ὸ ς τ οὺ ς θ ε οὺ ς τ ι μ ῆ. Τὴν πρὸς τοὺς θεοὺς τιμὴν ὀφείλει ἕκαστος ν' ἀπονέμῃ κατὰ τοὺς νόμους τῆς πόλεως. Συγχρόνως δὲ τίθησιν ὁ Σωκράτης καθαρὰς ἀρχάς, κατὰ πάντα συμφώνους πρὸς τὴν περὶ θεοῦ ἔννοιαν αὐτοῦ. Συμβουλεύει νὰ μὴ αἰτῶμεν τοὺς θεοὺς ὠρισμένα ἀγαθὰ, ἥμιστα δὲ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ, ἀλλ' ἀπλῶς νὰ ἐξαιτώμεθα παρ' αὐτῶν τὸ ἀγαθὸν μόνον, διότι μόναι αἱ θεοὶ γινώσκουσιν ὡς ἄριστα τί τῷ ἀνθρώπῳ ὠφέλιμον. Περὶ θυσιῶν λέγει ὅτι οὐχὶ τὸ μέγεθος τῆς θυσίας ἀλλ' ἡ διάθεσις τοῦ θύοντος παρατηρεῖται ὑπὸ τοῦ θεοῦ καὶ ὅσω τις εὐσεβέστερός ἐστι, τοσοῦτω εὐπροσδεκτότερα ταῖς θεοῖς ὑπάρχουσι τὰ ἀναλόγως τῶν δυνάμεων αὐτοῦ προσφερόμενα δῶρα. Ἐπειδὴ ὁ Σωκράτης κατ' ἀρχὴν ἀπεί-

χετο τῆς ἐξετάσεως περὶ τῆς φύσεως τοῦ παντός καὶ δὲν ἤθελε νὰ ἐρευνήσῃ τὴν φύσιν τῶν Θεῶν (¹), ἀλλὰ νὰ ὁδηγήσῃ τοὺς ἀνθρώπους εἰς εὐσέβειαν, διὰ τοῦτο δὲν συνησθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ συμπεριλάβῃ τὰ διάφορα μέρη, τὰ συνιστάντα τῆς θρησκευτικῆς αὐτοῦ πεποιθήσεως εἰς μίαν ἐνιαίαν ἔννοιαν ἢ καὶ μόνον εἰς μίαν ὅλως σύμφωνον εἰκόνα καὶ νὰ ἐκφύγῃ τῆς ἀντιφάσεως, αἰτινες οὐχὶ δυσχερῶς δύνανται ν' ἀποδειχθῶσιν ἐν ταῖς θρησκευτικαῖς αὐτοῦ δοξασίαις (²).

Περὶ ψυχῆς. Ἀθροισίαι τῆς ψυχῆς. Θεῶν τι εὐρίσκει ὁ Σωκράτης πρὸ πάντων ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἴσως ἡ πίστις αὐτοῦ εἰς ἀμέσους ἀποκαλύψεις τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ διανοίᾳ σχετίζεται πρὸς τὴν ἔννοιαν ταύτην.

Ἀλλὰ τὸ θεῖον τῆς ψυχῆς δὲν ἐπεχείρησε νὰ στηρίξῃ καὶ φιλοσοφικῶς ὁ Σωκράτης. Ὡσαύτως δὲ καὶ περὶ τῆς ἀθανασίαις τῆς ψυχῆς φιλοσοφικὰς ἀποδείξεις δὲν ἐπεχείρησε νὰ προσεγγίσῃ, εἰ καὶ ἡ μεγάλη ἐκτίμησις, ἣν εἶχε περὶ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ διδασκαλία καθίστη αὐτῷ λίαν εὐπρόσδεκτον τὴν τῆς ψυχῆς ἀθανασίαν. Παρὰ Πλάτωνι ἐν τῇ Ἀπολογία διαλέγεται περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐπιφυλακτικῶς καὶ ἀμφιβάλλων. Κατὰ τὸν ἑμῶν τρόπον ἐκφράζεται καὶ ἐν τῷ τέλει τῆς Κύρου παιδείας ὁ ἠνῆσιων Κύρος. Ἐκ τῆς συμφωνίας ταύτης τῆς Ἀπολογίας καὶ τῆς Κύρου παιδείας περὶ τῆς ἀθανασίαις τῆς ψυχῆς συμπεραίνουμεν ὅτι ὁ Σωκράτης ἐθεώρει μὲν πιθανόν ὅτι ἡ ψυχὴ καὶ μετὰ θάνατον διατελεῖ ζωῶσα, δὲν ἠξίου ὅμως ὅτι ἔχει ἀκριβῆ καὶ ἀσφαλῆ τοῦ πράγματός γινώσκον.

Τὸν θάνατον, λέγει ἐν τῇ Ἀπολογίᾳ (29 Α κ. ἐφ. Πρὸβλ. 37 Β), φοβοῦνται οἱ ἀνθρώποι ὡς τὸ μέγιστον κακόν, εἰ καὶ μὴ γινώσκου-

(¹) «Οὐδὲ γὰρ περὶ τῆς τῶν πάντων φύσεως ἢ περὶ τῶν ἄλλων οἱ πλείστοι διαλέγεται σκοπιῶν, ὅπως ὁ καλούμενος ὑπὸ τοῦ Σοκρατικῶν κόσμου ἔρω καὶ τίσις ἀνάγκαις ἕκαστα γίνεται τῶν οὐρανίων, ἀλλὰ καὶ τοῦς φροντίζοντας τὰ τοιαῦτα (ἔπειρ ἐν ἰ 15 θεῖα καλεῖ) μωραίνοντες ἀπειθαρχοῦμεν». *Ξενοφ.* Ἀπομν. I, 1, 11.

(²) *Ο* Denis, *Histoire des théories et des idées morales dans l'antiquité*, 1856. I, 79, λέγει ὅτι ὁ Σωκράτης, ὡς ὁ Ἀντισθένης, ἐπίστευον εἰς ἕνα Θεόν, ἀλλ' ἐρείσζοντο τῆς πολυθείας ἕνεκα τῶν ἀναγκῶν τοῦ πλήθους. Ἡ δόξα αὕτη ἀντιμάχεται πρῶτον μὲν πρὸς τὰς ῥητὰς τοῦ Ξενοφώντος μαρτυρίας, εἶτα δὲ καὶ πρὸς τὴν ἀδέκαστον τοῦ Σωκράτους φιλαλήθειαν.

σιν ἂν μὴ τὸ δυνατόν ὁ θάνατος ὑπάρχη μέγιστον ἀγαθόν· ἀεὶ δὲ . . . οὐκ εἰδώς ἱκανῶς περὶ τῶν ἐν Ἄδου οὕτω καὶ οἶομαι οὐκ εἰδέναι». Ἡ ἀθνησίκα λοιπὸν τῆς ψυχῆς ἦτο τῷ Σωκράτει ἀρθεὶν πίστεως, τὴν ἐπιστημονικὴν δ' ἔμως διαλεύκανσιν τῆς πίστεως ταύτης κατέλεγεν ἀμφιβολῶς εἰς τὰ ὑπερβαίνοντα τὰς ἀνθρωπίνους δυνάμεις ἔργα.

Σκέσις τοῦ Σωκράτους πρὸς τοὺς Σοφιστάς.

Ἡ ἀρετὴν ἐκράτει ἡ γνώμη ὅτι ὁ Σωκράτης ἔχει πρὸς τοὺς Σοφιστάς ὡς ἡ ἀληθὴς πρὸς τὴν ψευδῆ φιλοσοφίαν, ὡς τὸ ἀγαθὸν πρὸς τὸ κακόν. Ὁ Grote ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ Σωκράτης ἐν πολλοῖς ὁμοιάζει τοῖς Σοφισταῖς. Οὔτε τὴν πρώτην, οὔτε τὴν τοῦ Grote γνώμην δυνάμεθα νὰ ἐπιδοκιμάσωμεν ὡς κατὰ πάντα ἀκριβῆ. Τὴν Σκέψιν τοῦ Πρωταγόρου καὶ τοῦ Γοργίου δὲν ἐπιτρέπεται ἡμῖν νὰ θέσωμεν ἐπὶ τῆς αὐτῆς γραμμῆς μετὰ τῆς τοῦ Σωκράτους φιλοσοφίας τῶν ἐνοσιῶν, οὔτε τὴν ἐριστικὴν τῶν Σοφιστῶν μετὰ τῆς Σωκρατικῆς ἐξανάσεως τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ πρότασις «Μείρον πάντων ἄνθρωπος» δὲν δύναται νὰ παραταχθῆ τῇ τοῦ Σωκράτους ἀρχῇ, ὅτι ἡ προῆξις πρέπει νὰ πηγύζη ἐκ τῆς ἰδίας τοῦ ἀνθρώπου πεποιθήσεως, οὐδὲ πρέπει νὰ περὶδωμεν τὴν ῥητορικὴν ἐπιπολαϊότητα τῆς ἀρχαιότερας καὶ τὸ ἐπικίνδυνον καὶ τὴν ἀνεπιστημονοσύνην τῆς νεωτέρας Σοφιστικῆς ἠθικῆς. Ὁ Σωκράτης δὲν περιορίζεται ὡς οἱ Σοφισταὶ νὰ φέρῃ τοὺς συνδιαλεγόμενους εἰς ἀμφιβολίαν καὶ νὰ κατλείπῃ αὐτοὺς ἐν τῇ ἀμφιβολίᾳ, ἀλλὰ προσεπάθει ἀντὶ τῶν ἀνεπιστημόνων δοξῶν νὰ εὕρῃ βεβήκας καὶ ἀσφαλεῖς ἐννοίας. Παρὰ τοῖς Σοφισταῖς ἐκ τῆς ἐλλείψεως σοβαρᾶς ἐπιστημονικῆς διανοίας, ἐκ τῆς ἐπιπολαϊότητος τῆς μεθόδου αὐτῶν, ἐκ τῆς ἀρνήσεως πάσης ἀληθείας καθ' ἑαυτὴν προῆλθεν αὐ μόνον ἡ ἀνικανότης εἰς θετικὴν ἐπιστημονικὴν ἐργασίαν ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς πρακτικὰς ἐκείνας ἀκολουθίας, αἵτινες τάχιστα ἐξεφάνησαν (Zell. I^o, 1004).

Κοινὰ μετὰ τοῦ Σωκράτους ἔχουσιν οἱ Σοφισταὶ ταῦτα, ὅτι καὶ οὗτοι τρέπονται ἀπὸ τῆς ἐξετάσεως τῶν ἐκτὸς ὄντων εἰς τὴν ἠθι-

κὴν καὶ δικαιοδικήν, ἔτι καὶ οὕτω ἀπειροῦσι βασιλείωσιν τῆς πράξεως διὰ τῆς γνώσεως, ἀναγκάζου τῶν καθεστότων νόμων καὶ ἠθῶν, ἔτι τὴν διάκρισιν περὶ τοῦ ἀληθοῦς καὶ ψευδοῦς, δικαίου καὶ ἀδικου ἐξαρτῶσιν ἐκ τῆς ὑποκειμενικῆς πεποιθήσεως. Ἀλλὰ παρὰ τὰ κοινὰ ταῦτα σημεῖα ἡ ἀντίθεσις τῆς Σωκρατικῆς φιλοσοφίας πρὸς τὴν τῶν Σοφιστῶν ἐστὶ πολλῶ μείζων τῆς συμφωνίας. Οἱ Σοφιστικὲ στερεῶνται ἀκαθῶς ἐκείνου, ἐφ' οὗ στηρίζεται τὸ μεγαλεῖον τοῦ Σωκράτους, δὲν διώκουσι πραγματικὴν καὶ καθολικὴν ἀρετὴν ἔχουσαν γνώσιν οὐδὲ τὴν μέθοδον, δι' ἧς τὴν γνώσιν ταύτην προσκτιώμεθα. Γνώσκουσιν νὰ περιάγωσιν εἰς ἀμφιβολίαν πᾶν ἔτι μέχρι τοῦδε ὡς ἀλήθειαν ἐξελεγκμένον, ἀλλὰ δὲν γνώσκουσιν νὰ ὑποδείξωσι νέαν καὶ ἀσφαλεστέραν πρὸς τὴν ἀλήθειαν ὁδόν. Εἰ καὶ συμφωνοῦσιν ἐπιμέλειαν κατὰ τοῦτο τῷ Σωκράτει, ἔτι ἀσφαλῆστερον οὐχὶ περὶ τὴν ἐξέτασιν τῆς φύσεως, ἀλλὰ περὶ τὴν μέρφωσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἡμῶς ἡ μέρφωσις αὕτη ἔχει πρὸς αὐτὰς ὅπως διάφορον χαρακτῆρα καὶ ἄλλαν σημασίαν ἢ παρὰ τῷ Σωκράτει. Ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς διδασκαλίας αὐτῶν ἐστὶ τυπικὴ τὰ δεξιότηας, ἧς ἡ χάρις, ἀληθείας καὶ ἐαυτὴν μὴ ὑπεργούσης, κατλείπεται κατὰ συνειδητοποίησιν εἰς τὴν ἀρέσκειαν τοῦ καθ' ἕναστων ἀνθρώπου. Παρὰ δὲ τῷ Σωκράτει πᾶν τοῦτοντιον σκοπὸς τελικὸς ἐστὶν ἡ γνώσις τῆς ἀληθείας, αὕτη δὲ μόνη ἐστὶ καὶ ὁ κενὸν τῆς ἐνεργείας ἐκείνου. Ἡ Σοφιστικὴ κατ' ἀνάγκην ἐμελλε ν' ἀπομακρυνθῆ κατὰ τὴν παρατέρω πορείαν αὐτῆς οὐ μόνον ἀπὸ τῆς τέως ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πάσης ἐπιστημονικῆς ζητήσεως καθόλου. Ἐάν δ' ἐλάμβανεν ἀδικροφιλωνικὸν κυριαρχίαν, θὰ ἐπ' ἤρχετο ἀναμφιβόλως τὸ τέλος τῆς Ἑλληνικῆς ἐπιστήμης. Μόνος ὁ Σωκράτης ἔφερεν ἐν ἐαυτῷ τὸ γενναίωτον σπέρμα πρὸς ῥιζικὴν μετακρίσιν τῆς ἐπιστήμης, μόνος αὐτὸς ἐγένετο διὰ τῆς φιλοσοφικῆς αὐτοῦ ἀρχῆς ἰκανὸς ν' ἀναδειχθῆ ἀναμαρτυρῆς τῆς φιλοσοφίας.

§ 36.

Περὶ τῆς τελευταίας τοῦ Σωκράτους.

Μετὰ τὰ μέχρι τοῦδε περὶ τῆς Σωκρατικῆς φιλοσοφίας εἰρημμένα